

УДК 316.334.5
Гордана Митић
Економски факултет
Крагујевац

ПРЕ-ЕКОЛОШКА СОЦИОЛОГИЈА И ЕКОЛОШКА РЕФЛЕКСИВНОСТ САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОГИЈЕ

Резиме

Први део рада посвећен је критичком преиспитивању занемаривања природе као битног сегмента стварности као и разлога који су до тога довели. Приступ изучавања друштва "као да природа не постоји" довео је до тога да се социологија у теоријско-епистемолошком смислу нашла неспремном пред изазовима еколошких проблема савременог друштва, чему ће бити посвећен други део рада. Настојања да се такви теоријско-методолошки проблеми превазиђу представља теоријски концепт "рефлексивне социологије" који настоји да преиспита и редефинише основне социолошке категорије, и на тај начин доведе под сумњу и сам концепт друштва као искључиво хумани ентитет. Критичко преиспитивање аргументација које иду у прилог заснивању концепта социологије животне средине биће садржано у трећем делу текста. Такође, биће разматрано и питање "самостиварања" (autopoiesis) савременог друштва. То је концепт уведен у системску теорију и као такав, по мишљењу једног броја аутора, представља добру основу за разумевање односа систем – животна средина и решавање еколошких проблема.

Кључне речи: социологија, природа, друштвени систем, животна средина, системска теорија, *autopoiesis*.

1. Социологија коју не интересује природа као део стварности

Као наука која је настала у специфичним условима капитализма, социологија је дуго била опијена успехом модерних друштава и њиховим спектакуларним „превазилажењем“ природе. То је погодновало различитим верзијама у формулацијама дихотомије традиција – модерно друштво где се ово друго схватило као нешто квалитативно другачије у односу на прошлост, али и све више независно од природе.

Теоријски ставови који су погодновали таквом приступу довели су до тога да се социологија у другој половини двадесетог века нашла неспремном као наука да одговори на еколошке изазове пред којима се нашло савремено друштво. Један од битних разлога је и у томе што је од претпоставки које су социолози имали о свету природе у великој мери зависило и дефинисање социологије као науке. Отуд са променом ставова који се тичу природе и односа друштва са природом мења се разумевање самог појма друштва, али и предмета и метода социологије као науке.

Интересовање социологије за екологију и животну средину је новијег датума.¹ Тек у последњих тридесетак година започео је нагли раст дискусија о еколошким условима друштвеног живота и повезаности друштвеног система и животне средине. До тог времена, социологија је развијала своју истраживачку делатност углавном у оквиру строге дисциплинарне подељености, занемарајући природни систем и утицај људских, друштвених активности на природу, као и обрнуто. Друштвену стварност је посматрала независно од природе, као да друштво егзистира у вакуму, што је једним делом била последица дисциплинарне специјализације, али и настојања, тренда у социологији који је наступио после раскида са биолошким детерминизмом, да се по сваку цену избегне подручје биолошких и природних процеса који би се могли довести у везу са друштвеном стварношћу. На тај начин, социологија је постала својеврсна наука о „*друштвеној конструицији стварности*“;² бивајући сумњичава према било каквом ставу који природу узима као основу, супротстављајући се свим захтевима који се тичу утицаја природе на друштвене односе. Штавише, чак и када се почела бавити еколошким темама, најчешће није истраживала однос између природних процеса и друштвеног деловања. Када год је истраживано и расправљано о односу друштво – природа, то је углавном чињено у смислу једносмерене каузалности од друштва ка природи. Схватање које говори о томе да је за раније фазе у развоју друштва важило правило да су се људски еко-системи налазили унутар природних система је, такође, нетачно. Код социолога је данас присутније схватања да је ситуација, у том погледу, сасвим супротна. Међутим, и схватање по којем су сви постојећи природни еко-системи утиснути у глобалне људске еко-системе је такође на одређен начин погрешно. Тај став

---

¹ Овом приликом се мисли на истраживања у оквиру социологије која су подразумевала посматрање еколошких проблема у савременом друштву са становишта њихове друштвено-економске и социјалнотехнолошке условљености. Најраније интересовање приметно је још двадесетих и тридесетих година двадесетог века које су показивали представници чикашке школе, тзв. класичне школе у развоју хумане и социјалне екологије, али је приступ био више органски (еколошки) него социолошки. Мада се код представника хумане екологије први пут помиње реч ‘екологија’, у самом концепту се не анализира однос природе и друштва, већ се помоћу већ познатих појмова позајмљених из биолошке екологије, они аналогно примењују на друштвено деловање. За разлику од Парка, концепт Родерика Мак Кензија имао је више економску него идеолошку оријентацију. Па ипак, ни он не истражује повезаност друштвеног деловања и процеса у природи. Видети: McKenzie, “The Ecological Approach to the Study of the Human Community” in Park, Burgess et al, “The City”, pp. 63-64; Alihan (1938:242).

² Бергер и Лакман (1967) су као средишњи аргумент своје утицајне књиге *Друштвена конструиција стварности* истакли следеће: „Основне теме аргумената у овој књизи су имплиците дате у наслову и поднаслову, наиме то да је реалност друштвено конструисана и да социологија знања треба да анализира процесе у којима се то догодило. Биће довољно, за наше потребе, да дефинише „стварност“ као квалитет који се односи на феномен који ми разумемо у смислу његовог постојања независно од наше воље (не можемо да га „по жељи уклонимо“) (Murphy 1995:688).

пренебрегава изненађења која могу доћи из еко-система, што може довести до непланиране и ненамерне самодеструкције човека.

У прилог тој тврдњи су и чињенице које говоре о угрожености савременог друштва променама које је оно изазвало у животној средини, а које су се манифестовале на различите начине. Између осталог то су: нагло растућа потрошња необновљивих ресурса и зависност од супститута; смањење биодиверзитета чиме је почела да бива угрожена даља биолошка еволуција; проблеми загађења животне средине; нагли раст становништва; појава неконтролисаних вируса, који су резистентни на покушаје медицине да их обузда, као и многи други проблеми. Појаве које говоре о угрожености животне средине нису потпуно нов проблем (сеча шума у ранијим епохама, уништавање плодног земљишта као последица племенског начина живота, итд). Оно што је ново јесте карактер, обим и сложеност промена. Промене које су се догодиле у савременом периоду су нове по томе што су почеле угрожавати само друштво у егзистенцијалном смислу. Све скупа, то је довело до опште узбуне и, како истиче Луман (Niklas Luhmann), истовремено постало тема „*друштвене комуникације*“ у смислу који ће људску комуникацију пореметити и преусмерити у новом правцу који више никада неће моћи да буде игнорисан. Међутим, појачан интерес друштва био је праћен „недостатком сазнајних средстава за предвиђање и усмеравање деловања зато што оно (друштво – прим. ГМ) не само да мења животну средину већ и што подрива услове за своју сопствену континуирану егзистенцију“ (Luhmann 1986:1). Догодило се управо то, да се савремено друштво нашло у својеврсној клопци због до тада преовлађујућих погледа на свет природе и сопствено деловање у животној средини, јер како примећује социјални еколог Букчин (Bookchin), поглед који имамо у свету природе суштински обликује наше схватање развоја друштва, поготову ако заступамо „*суйрематичју*“ и „*аутономију културе над природом*“ (Bookchin 1987:72, у: Murphy 1995:688).

Природа је из социолошког схватања стварности била изузета јер је преовладавало уверење да са прилагодљивошћу човека снагама животне средине, човек ствара своју сопствену природу или још упрошћеније, производи самог себе (Berger and Luckman 1967:48-9, у: Murphy 1995:689). Дошло се дотле, да се сматрало да све нехумане врсте живе у „*затвореним световима*“, с обзиром на то да су им структуре превасходно зависне од биолошких веза, док је човеков однос према животној средини карактеристичан „*ошвореношћу света*“. То је, како примећују Данлап и Катон, довело до закључка да је социологија заснована на претпоставци да људе изузетна својства којима располажу чине изузетним и стога не подлежу ограничењима природе. То је приметно код Липсета (Lipset 1957:1-35) и Нисбета (Nisbet 1979:2-6), који ће намерно занемарити еколошке границе, док ће Бел (Bell 1977:13-26) истаћи да су границе раста друштвене, а не еколошке (Murphy 1995: 689).

Социологија је била на одређен начин „сумњичава“ према било чему што потиче из природе, а њено позиционирање је било у директној супротности са било каквим тврдњама да природа утиче на људске односе... Социологија је типично „заградила“ свет природе... Или „природа“ је, сматрало се, била неефикасна у утицају на друштвене односе... (или) сматрало се у основи да се природа не „мења“ (Fox 1991:23-4, Murphy 1995: 690).

Области истраживања које се баве односом између друштвеног деловања (акције) и процеса у природи су социологија науке и социологија сазнања. Оно што је било карактеристично за друштвене науке у целини у њиховом прееколошком периоду јесте то да је академску друштвену науку, нарочито психологију и социологију, карактерисао антропоцентризам који је промовисао схватање да су људска бића подложна утицају и условљена искључиво њиховом друштвеном средином; чак и тада када се социологија почела бавити еколошким питањима (социјална и хумана екологија у својој раној фази) није том приликом истраживала односе између процеса у природи и друштвеног деловања. Еколошке проблеме је више посматрала као друштвено конструисана „друштвена стразишља“ и склањала поглед од њиховог утицаја на екосистеме (Murphy 1995:690).

Еколошки проблеми са којима се суочава савремено друштво данас, како је констатовано, нису у потпуности нови. Оно што је ново је обим, односно распрострањеност и универзалност ових проблема посматрана по различитим обележјима савременог друштва. Одговарајуће деловање је ургентно, али оно што у социолошком приступу недостаје јесу адекватна концептуална оруђа и инструменти који треба да омогуће да се разумеју, објасне и реше еколошки проблеми на начин и у складу са циљевима који одговарају социологији као науци. Зашто социологија готово до краја двадесетог века није имала у свом предмету истраживања и односе са природом? Зашто је занемаривала природу као део стварности значајан за људску и друштвену егзистенцију? Та и слична питања су постала предмет дискурса једног броја савремених социолога и теоретичара који се баве системском теоријом и социологијом животне средине.

2. Разлози социолошког занемаривања природе и односа природе и друштва

Разлози због којих је социологија дуго времена била у тзв. „*прееколошкој фази*“ су двоструке природе. Једна група узрока тиче се унутрашњих теоријских питања и проблема социологије, а други узроци потичу из ширих околности развоја науке у савременом периоду који су утицали и на социологију.

У оквиру оних фактора који се тичу унутрашњих теоријских ставова социологије, **први разлог** лежи свакако у дисциплинарној специјализацији која је довела до тога да се социологија усмеравала ка ономе што се може сматрати „*друштвеним*“ без обзира на то шта то значило. Друштвена деловања и друштвени односи су били оно на шта су акценат стављали социолози од

самог почетка настанка ове дисциплине, занемарујући при том односе између друштвених деловања и процеса у природи. Социолозима нико није бранио да у своја теоријска разматрања укључе и динамику природних процеса. Нису постојале препреке и забране интердисциплинарних истраживања те врсте, али у тежњи да акценат ставе на друштвено деловање, они такав приступ нису сматрали важним, па нису ни покушавали да то изучавају. Сматрали су да се утицаји природе на друштвено деловање могу игнорисати.

Било је покушаја да се друштвене појаве објасне путем природних, у теоријама социјалног дарвинизма, али је то социологију још више удаљило од истраживања односа између природних процеса и друштвеног деловања (Murphy 1995:696). Настојања социјалног дарвинизма да путем принципа и инструментарија преузетог из биологије као што су конкуренција, селекција, репродукција, борба за опстанак (принципи теорије еволуције) објасне друштвене процесе на основу аналогије, довела су до познате вулгаризације. Критика коју је доживео социјални дарвинизам од стране бројних социолога, довела је до тога да се од 1880-их година тешко могао наћи озбиљнији присталица овог приступа међу социолозима. Неопходно је нагласити да социјални дарвинизам није теорија путем које је било могуће објаснити однос између друштвеног деловања и односа у природи. Ова „теорија једног фактора“ је у ствари позајмила теорију еволуције од Дарвина да би је потом по аналогији применила на друштвене процесе. Сличне пропусте правили су и представници хумане и социјалне екологије, у раној фази развоја ових дисциплина. Све скупа, проблематичан покушај редуковања друштвеног на природно је **други разлог** због којег су социолози касније занемаривали и избегавали да истражују однос између природе и друштва. Постоје чак и мишљење (Benton 1991) да је Диркем развио свој „социолошки редуccionизам“ као одговор на „биолошки редуccionизам“ који је владао социологијом до тада (Murphy 1995:687).

При настојању да се схвате неспорне везе између двеју страна људске природе, у смислу оних које су нам заједничке са другим животињама и оних по којима смо јединствени, увек су превагу у одређивању људске природе имале ове друге, што је доприносило развоју антропоцентризма. У складу с тим, и сама социологија је до недавно себе схватала као анализу *човековог надилажења анималности* (Bookchin 1987:51). Оваква самодефиниција је настојала да истакне јединствену самосталност културног развоја и друштвене еволуције. Социологија је тиме била окренута унутрашњим аспектима друштва и његовим деловима. Историја развоја ове дисциплине је на одређен начин предодредила овакав правац.

Ова нова дисциплина је дефинисала за свој предмет истраживања друштво, или уколико то није задовољавајуће, друштвене чињенице на пример, "*faits sociaux*" у Диркемовом смислу, или друштвене облике и односе

у смислу Зимела, или фон Визеа, или друштвене акције у Веберовом смислу.³ На тај начин је разграничење ове дисциплине морало бити утврђено путем "ограничења дела стварности" (Luhmann 1986:2). Социолози су тако пажњу усмеравали на решавање проблема, *редуцирајући анализу на унутрашња својства структуре друштвених система и подсистема при чему се спољашњи извори проблема нису ни узимали у разматрање.*

И у ранијим теоријама цивилног друштва (*societas civilis*), није било другојачије. Оно што се сматрало друштвеним било је (*civitas*), као савршена заједница (*comunitas perfecta*) или као политичко друштво, чак када је то подразумевало и читаво човечанство. Према стоицима и хришћанској теорији, природу је могао свако користити, јер је била "десакрализована" (Luhmann 1986:2). Са осамнаестим веком ова питања доживљавају драматичан преокрет. Цивилизација је постала нова светиња као контра концепт природи. Тако је природа постала, готово неповратна историја, али и подручје за истраживање од стране друштва. У осамнаестом веку је такође откривено значење милеа (*milieu*)⁴ (друштвена околина, животна средина) које је конкретно дефинисано односом између климе и културе. Тако су физиократи, на пример у Француској, својину схватили као легалну институцију која је и економски и еколошки идеална јер омогућава правилно газдовање природним ресурсима, мирећи их истовремено са човековим интересима.⁵ Снажан конфликт између природе и друштва достигао је своју највишу тачку крајем деветнаестог века у Западној

³ Социолошка теорија која скреће пажњу са овог дела стварности, а која се не може редуцирати на друштвену конструкцију стварности, али која заступа међуделовање са друштвеним конструкцијама, на неки начин води социологију у погрешном правцу. Вебер ће објашњавајући рационалистичку карактеристику „метода разумевања“ у социологији, ипак приметити да се овај поступак не сме схватити као „рационалистичка предрасуда“ у социологији, „већ само као методолошко средство, и не сме се протумачити као веровање у стварну превласт рационалног над животом“. Вебер ће истаћи да све науке о делању „узимају у обзир појаве и предмете без значења као: повод, подстрек или сметњу, људском делању. „Без значења“ није идентично са „беживотним“ или нељудским.“ Али, како даље истиче, „без значења остају све – живе, неживе, ванљудске, људске – појаве или стања *без смераног* садржаја значења, уколико не улазе у однос ‘средства’ и ‘циља’ према делању него само представљају његов повод, његов подстрек или сметњу“ (Вебер 1976:5-6). Али Вебер, без обзира што је наглашавао вредности и деловање, није предлагао редукционизам према друштвеном. Штавише, сматрао је да је „култура имала у основи, ако не чак и била детерминисана, природом и истргнути друштво из области природне каузалности је све заједно довело до бркања, мешања идеалних и догматских формулација правника (а могли бисмо додати и социолога) са емпиријском реалношћу“ (Allbrow 1990:257).

⁴ Видети: Leo Spitzer, "Milieu" and "Ambience": "An Essay in Historical Semantics" in: *Philosophy and Phenological Research*, vol 3 (1942), pp. 1-42, 169-218; Jürgen Feldhoff, "Milieu" in *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, vol 5, Basel–Stuttgart, 1980, pp. 1393-5. Извор: Luhman 1986:148.

⁵ Луман ће у вези са овим приметити да, за разлику од времена када су физиократи прибегавали интериоризацији (*internalization*) последица активности укључујући их у рационалну калкулацију што је по њима била функција својине, данас се догађа супротно – о последицама деловања се дискутује у смислу екстернализације (*externalization*) и својина се критикује због недостатка одговорности за последице до којих доводи (Luhman 1986:3).

Европи и Северној Америци. Модернитет (*савременост*) као процес унео је веровање у људски прогрес који треба премеравати и вредновати путем доминације над природом, а не кроз трансформацију самог односа између "људи" и "природе". Реализација колективних моћи тако схваћених друштава резултирала је у невероватном порасту стопа вађења и експлоатације енергије. У том и таквом историјском тренутку појављује се социологија као специфична академска делатност индустријског капитализма у западној Европи и Северној Америци. Социологија је развијала и увелико прихватила дихотомију традиција – модерност, што је на одређен начин било исказано на пример, Марксовим схватањем преласка "феудализма" у "капитализам", Тенисовом дихотомијом "заједнице" и "друштва", Спенсеровом формулацијом преласка са "војног" на "индустријско" друштво, Фукоовим са "класичног" на "буржоаско" доба и Диркемовим разликовањем друштва "механичке" и "органичке" солидарности на основу поделе рада (Urry 2000:10).

Трећи разлог занемаривања природе у социолошким истраживањима налази се у дужој тенденцији у социологији која се односила на анализу *друштвене продукције стварности*. Два правца у социологији су се преплитала, а то су **системска теорија** и **теорија људског деловања (теорија акције)**. Све до 1960-их по мишљењу Доува (1978), *"је постојао преовлађујући договор, мада не и јединство, да је задатак социологије био да истражује системе који делују иза леђа људи"* (Murphy 1995:698). У последњих четврт века дошло је до теоријског померања од привлачности структуралног детерминизма, функционализма и системске теорије ка растућем интересовању за приступ који је акцентирао људску акцију. То је омогућило стварање антитезе о људском деловању које креира стварност. Развој овог приступа настао је превасходно као реакција на системску теорију и структурални функционализам Парсонса, као и на структурализам марксистичке оријентације који су заступали Алтисе и Пуланцас. Овакав приступ је још више погодовао занемаривању односа између утицаја спољних снага природе и друштвеног деловања.

Четврта група разлога занемаривања односа природе и друштва може се наћи у факторима ван социологије, тј. у ширим друштвеним околностима, у којима се ова наука развијала. У питању су већ добро познате чињенице које се тичу односа према природи које доноси модерно доба. Људску историју у којој није било могуће манипулисати природом замењује доба у којем је то постало готово начин живљења. Вера у могућност преобликовања природе уз помоћ технологије омогућавала је и чинила вероватним циљ *"владања природом"* и истовремено учинила да се и социологија развијала у друштвеном и културном контексту који је подразумевао уверење да је природа константна и прилагодљива, а да људи за разлику од свих осталих нехуманих врста, не живе у затвореном свету природе. Такво уверење је кореспондирало са претпоставкама и праксом капитализма, бирократије и политичара тога времена. Као и капиталисти и социолози су

наглашавали много више „производњу“ и „конструкцију“ него прилагођавање природи. „Доминантне претпоставке о формално рационализованом свету су биле претпоставке наглашене у социологији“ (Murphy 1995:700). Оно што је у то време карактерисало однос човека према животној средини јесте то да је „свет отворен“ у духу идеологије коју је социологија заступала (*свет је отворен, а не затворен планета*). Социологија је на тај начин одражавала постојећи однос према природи који је био свеprisutan. Као што су друштва у то време, поготово она богатих земаља (у којима се иначе социологија нагло развијала) исказивала небригу према природи, тако је и социологија исказивала незаинтересованост за природу, сматрајући да људи производе сопствену природу много више него што је она настала и била произведена под утицајем процеса у природи.

3. Друштво, природа и животно средина – још један угао посматрања⁶

У духу идеологије и друштвене праксе која свет посматра као отворен и неограничен сасвим је разумљиво што су се еколошки проблеми нагомилавали, јер како је могуће схватити и разумети постојање „еколошких граница“ ако постоји чврсто уверење да је свет неограничен. Истовремено тешко да више може опстати схватање о друштву као издвојеној, аутономној целини с обзиром на то да снага људског деловања све више потиче од комплекса међуповезаности људи са материјалним објектима. Све значајније настајње таквих „хибрида“ не искључује чињеницу да људи започињу делање. Значење које из тога произилази подразумева да су човекови и физички светови објективне стварности до те мере испреплетани да не могу бити посматрани одвојено један од другог, као „друштво“ и као „природа“, или као „људи и објекти“ (Urry 2000:14). Следствено томе, уколико не постоји аутономни простор људског деловања, онда не може постојати ни нешто што ћемо сматрати друштвеном стварношћу, (*реалношћу*) која је нешто што је јединствено као резултат људског деловања. Схватања која су била присутна код једног броја аутора, а која говоре о дијалектичкој вези у смислу да индивидуе стварају друштво и да друштво ствара индивидуе (Berger and Luckmann 1967) може још опстати једино када под појмом друштва подразумева мањи део друштва, одређену друштвену средину која је апстрахована од мреже сложених односа са свим оним што није људско. Како сви друштвени ентитети подразумевају мрежу повезаности између људи и ових других компоненти, не постоји нешто тако јединство као људско, па Ареј сматра да су друштва нужно „хибриди“ (Urry 2000:15).

Промене које су се догодиле у последњих неколико деценија довеле су до другојачије перцепције времена и простора и декомпозиције појма

⁶ О тим категоријама ауторка је у већем броју текстова излагала, између осталог у Митић (1988:55-68).

друштва, што је навело један број савремених социолога да се позабаве преиспитивањем претпоставки о „крају друштва“ што би уједно значило и крај социологије. Може ли се о тако нечему говорити и колико су снажне аргументације те врсте?

Таква општа претпоставка „краја друштва“ значила би крај социологије. То је била дисциплина која, према Росу, „доживљава кризу идентитета“ (Rose 1996:328; Mol and Law 1994). А та криза идентитета је великим делом повезана са процесом глобализације који доводи до искривљења трајекторије време – простор. Промене у којима време веома брзо тече је „моћан хибрид“. Слично, и Турен сматра да је оквир класичне социологије у колапсу због тога што је друштво себе декомпоновало: он описује процес „демодернизације“ и „зубићак целовитости онога што ми још увек понекад називамо друштвима“ (Urry 2000:16 16-17; Touraine 1988: 122-129).

Пошто је социологија готово од самог почетка свог академског постојања, посебно са Диркемом, себе и свој предмет усмерила на изучавање друштва, и друштвеног, аутономно и независно од других делова стварности, неопходно је појам друштва превредновати и разумети у новом контексту, посебно када се имају на уму савремени друштвени процеси и савремени еколошки ризици. Ту би могла помоћи системска теорија и разумевање друштва као аутопоетичног система (Luhmann, N). Такође, потребно је размотрити и критички преиспитати и превредновати појмове као што су појам *природе* и *животне средине*, како би се дошло до једног про-еколошког социолошког приступа.

Појам природе је у античком и раном модерном добу имао бројна међусобно повезана значења. У случају појединаца, односио се на својства, унутрашње карактеристике и виталне снаге личности, животиња или ствари, или још уопштеније, на хуману природу. Такође, означавао је „*унутрашњи импулс за деловањем или одржањем деловања*“. У односу на материјални свет, односио се на „*динамички стваралачки и регулативни принцип*“ који узрокује феномене и њихову промену и развитак. Разлика је углавном прављена „*између*“ „*natura naturans*“, или стварање природе и „*natura naturata*“, „*природно стварање*“ (Merchant 1989:23).⁷

Појам природе се данас различито схвата. На један начин ће тај појам схватити научник, на други активиста еколошког покрета, другојачије уметник, технолог или економиста, итд. Без обзира на то како тај појам схватили и разумели, он је резултат социопсихолошког конструктивизма, а разликује се у зависности од онтолошког схватања света, потреба, интереса, система

---

⁷ Према навођењу Каролајн Мерчант, „почетком модерног доба термин „органски“ се обично односио на органе тела, структуре и организацију живих бића, док је термин „органицизам“ био доктрина која је подразумевала органску структуру као резултат унутрашњих, адаптивних својстава материје. Па ипак, реч „органски“ се понекад, такође, односила на машину или инструмент“ (Merchant 1989:XXIV).

вредности, методолошких претпоставки у сазнавању стварности, и др. Стога не постоји једна природа, већ врло различите природе, што се разликовало и често било у супротности једно са другим (Merchant and Urry 1998).

И теоријски и практично, природа је била деградирана на подручје неслободе и непријатељство које је потребно надвладати и над којим треба успоставити контролу. А модерно друштво је успоставило веровање да би човек напредак требало мерити и вредновати према „демонизацији“ друштва над природом, а не кроз било какав покушај трансформације односа између ово двоје. Овакво гледиште да је природа одвојена од друштва, и да треба да буде њему подређена, била је претпоставка за доктрину о човековој изузетности. Ово је довело до бројних уверења: да су људи фундаментално различити и супериорнији од свих других врста, да друштва могу одредити сопствене судбине и научити све што је неопходно да остваре те судбине; да је дивља природа несагледива и да доноси неограничене погодности за експлоатацију од стране друштва; да је историја сваког друштва један незаустављив прогрес захваљујући превазилажењу супротстављања света природе. Различита друштвена деловања производила су и „*производе*“ различите „*природе*“. Природа као отворен предео погодан као скуп научних закона које посебно дефинише наука о животној средини, природа као дивљина удаљена од индустрије и градова, која пружа духовно и физичко освежење, природа као „*глобална промена животној средини*“, и др. Другим речима, не постоји једна природа, већ врло различите „*природе*“, а та схватања су се разликовала међусобно и врло често једна другима супротстављала.

Свакако и оно што ми данас срећемо и називамо животна средина представља у том смислу једну „*посебну природу*“. „Животна средина“ је резултат сложене међузависности између различитих врста природних и друштвених елемената. Међутим, и „*животна средина*“ није нешто што је ван, и као такво доступно научној анализи, као скуп научних закона или људских вредности. Она је по много чему симултана фузија физичког, биолошког и друштвеног. Или, како Латоур сматра, то су „*изваншелесни*“ извори који су неопходни за одржање друштва. Тај својеврсни хибрид под називом „*животна средина*“ садржи и подразумева различите мисаоне и визуелне представе, различите врсте активности, ставове и протесте који су израз бриге о њеној заштити и развоју, итд., што све скупа говори о томе да је она израз културе и културног развоја. Међутим, и у случају животне средине присутан је и у савременим друштвима својеврсни парадокс који је такође израз научног (значи и социолошког) мисаоног и практичног редукционизма стварности.

Природа и животна средина нису нешто што је изван и као такво доступно научној анализи, било као скуп закона или вредности које треба очувати. Некада је снага природе била последица чињенице њеног културног развоја и трансформације које су биле готово не приметне, невидљиве. Данас

је ситуација другојачија. У савременом свету амбиваленције и неизвесности више није тако.

Последице друштвеног делања су приметне и до те мере штетне да интервенције у животној средини у циљу њеног унапређења или заштите више нису могуће без човека и његовог културног стваралаштва. Ако је култура неходна да би се спасла природа, онда како сматра Стратерн, „*постоји концептуални колапс разлике између природе и културе, када природа не може постојати без Културне интервенције*“ (Strathern 1992:174). Наравно, у теоријском смислу, природа може опстати и без човекове интервенције, али то је онда случај постојања природе без човека и без друштва, што обесмишљава сваку врсту теоријског промишљања и друштвеног делања који се односи на природу и животну средину.

Системско-теоријско разликовање система и животне средине доводи до радикалне промене погледа на свет. Ту би по мишљењу Н. Лумана требало тражити раскид са традицијом, а не у интензивној експлоатацији природе. Ако се крене историјском методом истраживања доћи ће се до сазнања да оно што ми данас подразумевамо под животном средином, у старој Грчкој и средњовековној традицији су (*perierhon, continens, ambiens, ambiente*) подразумевали као скривено тело, осим када под тим нису подразумевали живи космос, који је означавао погодно место за „*постављање граница које није схваћено као смањење могућности, подрике или заштити*“. Овакво гледиште је промењено захваљујући теоријском преокрету који је започет у деветнаестом веку када су термини „*Umwelt*“ и „*environment*“ уведени, створени, а који су достигли своју кулминацију употребе данас у смислу да систем дефинише своје сопствене границе. Тиме је омогућено да се и животна средина дефинише као нешто што се налази изван граница система. Тако, они (системи), дефинишу себе и конституишу животну средину као све оно што се налази изван њихових граница. Као што се сме закључити, животна средина није самостални систем, а није чак ни јединствена последица. Као тоталитет спољашњих околности, она је све оно што смањује случајност, у морфогенези система и излаже га еволутивној селекцији (Luhmann 1986:6).

Већ је истакнуто „*да су друштва нужно хибриди*“ (Urry 2000:15) и да као таква нису искључиво људске творевине, јер су често „*нехумани*“ објекти који су преобликовали друштвене односе. Познато је у историји развоја људских друштава да су многобројни односи, и то битни, бивали преобликовани путем машина, технологије, физичке средине и др. Свакако да су машине продукт друштвеног стваралаштва, али у садејству људи са материјалним стварима које по свом пореклу нису људске. Уопштено говорећи, човекове моћи у великој мери потичу од комплекса међуповезаности људи са материјалним стварима укључујући машине, физичку средину, биљке, животиње, отпад, једном речју, са нехуманим компонентама. Тешко је предвидети правац, трансформацијску моћ и онтолошки смисао повезаности човека и

„нехуманих“ објеката у случају микротехнологије, на коју су људи на различите начине већ „прикључени“. Каква ће трансформацијска моћ бити у случају генетски кодиране информације или растућег нивоа и обима изузетно покретљивог отпада и вируса, повећаних капацитета за симулацију природе и културе, информационих и комуникационих токова који ће просторно-временске трајекторије мењати на до сада незамислив начин и још много тога, тешко је и претпоставити у овом тренутку.

Такви „нехумани“ ентитети бришу границе између држава, друштава, јачају процене глобалног повезивања и умрежавања, али и границе између природе и друштва постају беспредметне и обесмишљене с обзиром на начин на који су то до сада и теорија и друштвена пракса чиниле. Савремено друштво и на структуралном, али и културном нивоу није више у могућности да сензибилише свој утицај на животну средину. Штавише, савремено друштво је све више постало неосетљиво на услове и претпоставке своје сопствене егзистенције.

4. Развој социологије у којој природа постоји као ентитет

Еколошки проблеми су крајем двадесетог века изазвали талас научне рефлективности, пре свега, о сопственом доприносу, односно улози науке, у стварању еколошких проблема, али и о њиховом разумевању у контексту савременог друштва које Улрих Бек назива „*друштвом ризика*“.

По мишљењу У. Бека, ризици и опасности који потичу од индустријско-технолошког, научно-економског развоја не могу бити разоткривени, обуздани и избегнути путем „*убичајних кријерија узрочности и кривице*“. То је један од наивних ставова који у ствари прикрива „*систем организоване неодговорности*“ (Бек 1995:64). Институције које су у ово умешане и које се на овакав начин понашају готово да нису ни мало погођене веома ефикасним инструментима и стратегијама за тзв. „*нормализацију индустријског самоуништења*“. Та „*нормализација*“ се остварује тражењем и решавањем проблема као што се то чинило и раније, истраживањем узрока и налажењем криваца у складу са до сада вежећим концепцијама. Таквим приступом ушло се у затворен круг из којег се није могло изаћи уобичајеним приступима који су подразумевали отклањање последица без угрожавања самог система. Научна рефлективност стога подразумева приспитување улоге науке у ономе што подразумевамо под еколошким проблемима, али такође и преиспитувањем односа систем–околина.

До седамдесетих година двадесетог века наука је своје интересовање углавном усмеравала на изучавање природе, људи и друштва. У фази сопствене рефлективности (рефлексивне сциентизације), која је наступила пре десетак година, она је први пут почела преиспитивати, са доста скепсе, сопствену улогу и домете свога деловања. То је такође била и прилика да уочи на време сопствене грешке, и да уколико је могуће спречи њихове даље импликације,

јер по логици ствари, проблеме које је наука изазвала, она треба и да реши. Процес демонополизације науке на сазнање и истину је такође резултат овог процеса, а то практично значи да су овим поступком прилично уздрмани сами темељи савремене науке.

У првом налету чини се да је социологија била ван домаћаја оваквог критичког преиспитивања, настојећи да дефинише стандарде које треба применити на друге науке и друге објекте. У улози демистификатора, социологија је у тој фази „*изузела себе из процеса демистификације*“ (Murphy 1994:696). Међутим, брзо је ушла у фазу сопствене рефлексивности, примењујући „*социолошки скептицизам на социологију*“. Представници промене од првобитне ка рефлексивној социологији су они који су критички применили социологију на њу саму у циљу спречавања догматизације сопствене дисциплине и преиспитивање сопствених ограничења.

Критичко усмеравање на самодеструктивне грешке којима је социологија била склона у ранијем периоду, не подразумева да ће социологија угрозити смисао сопственог постојања као науке. Напротив, уочавање грешака ове врсте, чему су биле склоне и друге науке, омогућава социологији да уђе у нову фазу сопственог развоја.

Оно што данас социологија чини захваљујући једном броју социолога, јесте да на нов начин промисли о узрочности као међусобној вези између друштвеног деловања и процеса у природи, и да се позабави серијом питања која су много шира од оних на којима се превише радило и која су била непродуктивна, а потичу од расправе која се годинама водила између оних за очување природе против оних за њено коришћење, односно дебата „*natura versus nurture*“ (Murphy 1995:703).

У ту сврху може помоћи системска теорија и друштвена теорија еколошке комуникације чије је основе поставио Николас Луман. Разграничење између друштвеног система и животне средине (околине) је кључно за разумевање суштине проблема. За разумевање комуникације унутар друштвеног система о еколошким питањима нужна су два стајалишта, по Луману. (1)... „Тема социолошког истраживања није друштвени систем, већ уместо тога *јединство разлике друштвеног система* и његове околине. Другим речима, тема је свет као целина виђен кроз референтни систем друштвеног система, тј. уз помоћ разлика путем којих друштвени систем разликује себе од животне средине (околине). Уз све то, разлика није само средство одвајања већ такође, и изнад свега, средство рефлектовања система путем његовог разграничења. (2). Идеја о елементима система мора бити промењена и то од чинилаца (индивидуа) ка самореферентним деловањима која могу настати само унутар система и уз помоћ мреже истих деловања (*autopoiesis*). За друштвене системе уопште, а посебно за систем друштва, операција (самореферентне) комуникације изгледа да је најпримеренија“ (Luhmann 1986:6-7).

Из теорије система је познато да је у случају било ког система околина увек сложенија него што је то сам систем. Отуд се нужно поставља питање: да ли је могуће и како да ограничено сложен систем постоји у много сложенијој околини и да се као такав одржава и репродукује. Значајан број аутора сматра да је то могуће уз помоћ концепта *autopoiesis-a* који су у теорију увели 1980. г. Матурана Умберто (Maturana Humberto) и Франсиско Варела (Francisko Varela) (опширније Luhmann 1986:12-13, 23, 61, 84; Luman 2001:78-80; Vanderstraeten 2005:472-3; Zeleny 1981:4-5). *Аутопоетични* систем је, по њиховом мишљењу, као што је случај са органским системом ћелије, карактеристичан по томе да је непрекидно репродукован. Самостално развија структуру која му омогућава настављање *аутопоетичности*. Оно што ови аутори примећују, околина подржава и истовремено узнемирава *аутопоетичан* систем, а он с друге стране развија структуре као одговор на одређене изазове који потичу из околине у циљу *аутопоетичних* процеса, или у супротном, ако у томе не успе, систем престаје да постоји (Vanderstraeten 2005:472). Живи системи не уносе „живоћ“ из своје околине, већ им је неопходно да производе сопствени „живоћ“. Између осталог, *аутопоетични* системи могу бити отворени, управо зато што су затворени (Vanderstraeten 2005:472).

Аутопоетични системи су и оперативно посматрано затворени системи зато што стварају своје елементе сами. То важи, по мишљењу Лумана, како за органске, тако и за психичке и друштвене системе. Он дефинише друштво као *аутопоетичан* систем.

У својој индустријској и постиндустријској епохи савремено друштво опстаје на индентичним вредносним правилима, која се углавном заснивају на ономе што Парсонс назива „(светски) инструментални активизам“ који се изражава, не у адаптацији друштва на свет у окружењу, већ у адаптирању света својим потребама. Изгледало је да је друштво у овој фази постало све више аутономно у односу на околину. Чинило се да је способно да ствара сопствена средства и основне елементе чиме је достигло карактеристике једног *аутопоетичног* система. Међутим, показало се ипак да модерно друштво није спремно за осетљив и брижан однос са својом "екстра-друштвеном околином" (Vanderstraeten 2005:476).

Под утицајем еколошких проблема, који га ремете, друштво је као аутопоетичан систем, прибегавало „*интерној структурној диференцијацији*“. То значи да еколошки проблеми ремете унутрашњу динамику и осетљивост функционалних система, као што су политика, економија, наука, образовање, право и здравствена заштита. Некад тај утицај иде директно (у случају исцрпљености ресурса или неке катастрофе), али се често догађа индиректно, захваљујући друштвено усмераваној повезаности различитих подсистема. С обзиром на сложеност модерног друштва, стратификација се одвија путем разликовања функционалних система. Политички систем са својом околином, економски подсистем са својом околином, научни систем и његова околина,

итд. Сваки од њих успоставља веома селективан сет односа систем–околина. Сви други подсистеми припадају њиховим интерним околинама и обрнуто. На овај начин, по мишљењу Н. Лумана, функционални системи модерног друштва организују свој сопствени *аутоојоезис* (Vanderstraeten 2005:476). Али не може постојати замена функција. Политика не може субституисати економију, нити економија науку, нити наука право или религију, и др., у било каквом претпостављеном односу између система. На пример, уколико наука не усмери пажњу на еколошке проблеме да би дошла до нових сазнања, до тих сазнања не може доћи политика. Другим речима, само се унутар тог система може испунити одговарајућа функција. Такође, у функционално диференцираном друштву, промена једног система, може имати социјалне последице по други систем. На пример, „научно истраживање је створило нуклеарку која је *економски* могућа, путем доношења *политичке* одлуке о обавезним ограничењима на основу *закона*“ (Vanderstraeten 2005:477).

Функционални системи нису диференцирани као постојећи региони, већ се диференцијација остварује на основу њиховог модела деловања и посматрања, што представља карактеристику *аутоојоезиса*. Ни један озбиљнији еколошки проблем не може бити решаван на начин који би подразумевао адаптивну промену појединачног функционалног система на еколошки проблем, већ то мора бити ситуирано унутар сложене мреже зависности и независности. Слабости у решавању еколошких проблема произиласе су управо као резултат променљивости функција што није могуће као што смо могли видети, а такође и изоловано, неповезано деловање унутар појединих функционалних система. Комуникација је посебан начин *аутоојоеичне* репродукције. *Аутоојоеичан* систем је способан да посматра сопствену околинду и захваљујући томе, као и функционалној диференцијацији која подразумева комуникацију унутар сваког подсистема, оствари међусобну комуникацију различитих подсистема у односу на њихове околине и околинду друштвеног система као целине. Овакав приступ пружа добру основу за разумевање и решавање еколошких проблема и својеврсну разраду у теоријско-системском смислу онога што се у сфери политике подразумевало под концептом одрживог развоја. Тај концепт наилази на бројне тешкоће, а једна од њих је управо та, што се нивои комуникација одвијају углавном на терену два подсистема, политичком и економском што је, говорећи језиком системске теорије и концептом *еколошке комуникације*, неприхватљиво.

Закључне најомене

Социологија је крајем двадесетог века ушла у фазу сопствене рефлексивности. До тога је дошло једним делом због појаве глобалних еколошких проблема за чије решавање је и социологија као наука почела показивати интересовање, а такође и због процеса глобализације који је наметнуо потребу преиспитивања постојећих социолошких категорија у новом друштвеном

контексту. Природа и еколошки проблеми савремених друштава социологију у њеној преколошкој фази нису интересовали.

Разлози својеврсног занемаривања *природе*, као да *природа не постоји* резултат су четири основна чиниоца. Два се тичу унутрашњих теоријских питања социологије: специјализација наука и дефинисање сопственог предмета изучавања као *друштво* без обзира шта под тим социолози подразумевали и настојања да се избегне било какво промишљање о односу природе и друштва које би подсећало на биологизам. Трећи разлог лежи у схватањима присутним у социологији, а која се тичу *друштвене конструкције стварности*. Четврти разлог социолошког индолентног односа према природи може се наћи у ширим друштвеним околностима развоја модерног друштва. Као и друге науке, и социологија је у својој преколошкој фази била задивљена моћима модерног друштва и његовом технологијом и посматрала свет као отворен еталон рационализоване друштвене праксе.

Еколошка рефлексивност савремене социологије наступила је у периоду који карактерише појава озбиљних ризика, пре свега еколошких, али и других са којима се суочава савремено друштво у процесу глобализације. Не само да је нужно редефинисање односа са природом, већ је потребно редефинисати кључне социолошке категорије као што је појам друштва, на пример. Један број аутора сматра да је социологија упала у кризу идентитета с обзиром на то да мора поново прибећи дефинисању сопственог предмета изучавања јер се *друштво* више не може схватити и разумети на начин који је био карактеристичан за крај деветнаестог и двадесетог века.

Друштво је *аутопоетичан* систем и као такав по дефиницији способан за саморепродукцију без обзира на услове у којима егзистира. Функционални системи нису дефинисани територијалним границама (осим политичких система). Систем је унутар себе функционално издиференциран, али то не подразумева чврсте границе између функционалних подсистема, али је јасно разграничен у односу на оно што представља околину. Унутрашња друштвена диференцијација омогућава посматрање једног подсистема од стране другог. На овај начин се успоставља нормална техника редукције комплексности у односу између система и околине. Самоопсервација са еколошког становишта обезбеђује неопходан коректив и на тај начин уводи нови вид „рационалности“ путем којег систем посматра околину и на тај начин омогућава решавања еколошких проблема.

Литература

1. Albrow, M. (1990) *Max Weber's Construction of Social Theory*. London: Macmillan.
2. Alihan, M. (1938) *Social Ecology*. Columbia University Press., N.Y.
3. Beck, U. (1992) *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publication.
4. Beck U. (1995) *Ecological politics in an Age of Risk*. Cambridge: Polity Press.
5. Beck, U. (1999) *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.

6. Berger, P. and Luckmann, T. (1967) *The Social Construction of Reality*. Garden City: Anchor.
7. Bookchin, M. (1987) *The Modern Crisis*. Montreal: Black Rose.
8. Vanderstraeten, R. (2005) „System and Environment; Notes on the Autopoiesis of Modern Society“. *Systems Research and Behavioral Science*, 22, N. 6, pp. 371-481.
9. Вебер, М. (1976) *Привреда и друштво*. Београд: Просвета.
10. Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford, California: Stanford University Press.
11. Giddens, A. (1993) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
12. Zeleny, M. (1981) *What is autopoiesis; A Theory of Living Organization*. Zeleny M (ed.), North-Holland; New York; 4-17.
13. Luhmann, N. (1986) *Ecological Communication*. Chicago: The University of Chicago Press.
14. Luman, N. (2001) *Друштвени системи*. Сремски Карловци–Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
15. Merchant, C. (1989) *The Death of Nature*. San Francisco: Harper.
16. Mol, A. And Law, J. (1994) „Regions, networks and fluids: amaemia and social topology“. *Social Studies of Science*, 24:641-71.
17. Митић, Г. (1988) „Социоеколошка мисао о квалитету човекове животне средине и квалитету живота у савременом друштву“, у: *Друштво и еколошка криза* (прир. Цифрић, И.). Загреб: Социолошко друштво Хрватске, стр. 55-68.
18. Murphy, R. (1995) "Sociology as if nature did not matter: an ecological critic". *The British Journal of Sociology*, V. no 46, Issue n.4., LSE, 688-707.
19. Rose, N. (1996) „Refiguring the territory of government“, *Economy and Society*, 25: 327-56.
20. Strathern, M. (1992) *After Nature*. Cambridge: Cambridge University Press.
21. Touraine, A. (1998) "Sociology Without Society", *Current Sociology*, V 46, N 2. pp. 119-145.
22. Urry, J. (2000) *Sociology Beyond Societies, mobilities for twenty first century*, London, & New York: Routledge.
23. Fox, N. (1991) *Green Sociology*, Network, (Newsletter of the British Sociological Association), No. 50: 23-4.

Gordana Mitić

Pre-Ecological Sociology and the Ecological Reflexivity of Contemporary Sociology

Summary

The first part of the paper deals with critical questioning of the neglect of nature as an essential constituent of our reality as well as the reasons leading to it. The approach to the study of society “as if nature were non-existent” has led to the fact that sociology, in its theoretical-epistemological sense, has found itself unready to face the challenges of ecological problems of the modern society that the second part of the paper more fully discusses. The attempts to overcome these theoretical-methodological problems represent a theoretical concept of the “reflexive sociology” which tries to re-question and re-define the basic sociological categories and thus to cast doubt over

the very concept of society as an exclusively human entity. The critical questioning of the arguments supporting the concept of the living environment sociology will be discussed in the third part of the text. Likewise, the question of “self-realization” or *autopoiesis* of the contemporary society will be dealt with. This is the concept introduced into the system theory and, as such, in the opinion of a certain number of authors, represents a good basis for understanding the relation between the system and the living environment as well as the solution of ecological problems.

Key Words: Sociology, Nature, Social System, Living Environment, System Theory, *Autopoiesis*